

УДК 811.161.2'367.335

Шкарбан Т. М.

СКЛАДНІ КОНСТРУКЦІЇ З ЧОТИРМА ОДНОРІДНИМИ СУПІДРЯДНИМИ

У статті досліджено структурні різновиди складних конструкцій із чотирма однорідними супідрядними з урахуванням особливостей функціонування підрядних і сурядних сполучних засобів.

Ключові слова: *складна конструкція з однорідною супідрядністю, синтаксична структура, синтаксичні засоби зв'язку, підрядні сполучники й сполучні слова, сурядні сполучники.*

В статье исследованы структурные разновидности сложных конструкций с однородным соподчинением четырех придаточных с учетом особенностей функционирования подчинительных и сочинительных союзов.

Ключевые слова: *сложная конструкция с однородным соподчинением, синтаксическая структура, синтаксические средства связи, подчинительные союзы и союзные слова, сочинительные союзы.*

The article deals with the investigation of structural types of composite constructions with four homogeneous subordinate parts. The attention is paid to the peculiarities of functioning of coordinative and subordinate connecting means.

Key words: *composite construction with homogenous subordination, syntactical structure, syntactical means of connection, conjunctions of subordination and connecting words, conjunctions of coordination.*

Особливості синтаксичної структури складних конструкцій із однорідною супідрядністю (КОС) в основному досліджені в українському й зарубіжному мовознавстві. Зокрема, вивчено порядок розміщення частин і компонентів, специфіку внутрішньої структури, часові параметри предикативних одиниць, синтаксичні засоби зв'язку, а також довжину конструкцій. Це передусім стосується праць Г. Ф. Гаврилової, В. В. Казміна, Г. Ф. Калашникової, В. К. Покусаєнко, Г. П. Уханова, В. А. Шитова, К. Ф. Шульжука, А. П. Загнітка. Тенденції функціонування окремих типів КОС, виділюваних за кількістю підрядних компонентів, досліджував російський мовознавець В. А. Шитов [1; 2; 3; 4]. Однак у вітчизняній граматиці представлені лише поодинокі праці такого типу [6]. Тому об'єктом нашого дослідження є мовленнєві реалізації складних конструкцій із чотирма однорідними супідрядними.

За нашими даними, які не суперечать виділюваним іншими граматастами тенденціям [8, с. 104–105], у різних стилях сучасної української мови переважають КОС із двома-трьома однорідними супідрядними [5, с. 19–20]. Однак ми зафіксували значну кількість структур із чотирма підрядними компонентами. Зупинимося докладніше на особливостях функціонування сполучних засобів у таких конструкціях.

Беручи до уваги кількість використовуваних підрядних сполучних засобів у КОС, виокремлюємо такі основні структурні типи:

КОС, у яких усі чотири підрядні компоненти приєднуються до головної частини окремим підрядним сполучним засобом (*Та не зрости ніякому народу, коли він сам обдурює себе, коли в словах – не сімь, а соровиця, коли брехнею зламане перо, коли на дні духовної криниці спить сонце як обірване відро* (Т. Девдюк); *Вітре, ти хоч повій! І скажи, чи я вмер, Чи живу, чи роздер Ворог, крук-чорнопер Мою душу, край мій, Чудо снів, чудо мрій – Чи роздер і пожер Чорнопер?* (Б. Лепкий)).

КОС із трьома підрядними сполучними засобами в блоці однорідних супідрядних (*Анрі-Жак, тільки заглибившись у ліс, раптом відчув, що він вільний, що світ навкруги належить йому від вершечка кожної сосни до її коріння, що Франція жде його і він мусить поспішати* (Ю. Яновський)).

КОС, у яких підрядні компоненти приєднуються до головної частини двома підрядними сполучними засобами (*Люблю, коли зоря покрівлі золотить і світанковий спів пташки кругом розносять, коли од моря зір звільняється блакить і падають з квіток на землю сльози-роси* (В. Сосюра)).

КОС, у яких весь блок однорідних супідрядних приєднується до головної частини одним підрядним сполучним засобом (*А на душі так любо, красно, Так запахучо, як в городі, Де розцвітаються лілеї, Журчить потік, співають солов'ї, Бринять бджілки...* (Б. Лепкий)).

У художньому стилі центральну позицію займають КОС першого структурного типу (з максимальною кількістю підрядних сполучних засобів). Друге місце належить структурам із трьома підрядними сполучниками (сполучними словами). Конструкції, у яких однорідні супідрядні приєднуються до головної частини за допомогою трьох підрядних сполучних засобів, обіймають третю позицію. За ними слідує структура з двома підрядними сполучниками (сполучними словами). Найменшу кількість зафіксовано тих КОС, у яких один підрядний сполучний засіб приєднує весь блок однорідних супідрядних до головної

частини, тобто частота використання КОС певного структурного типу прямопропорційно залежить від кількості підрядних сполучних засобів [пор.: 6, с. 68].

За нашими спостереженнями, у межах другого й третього структурного типу можна виділити окремі різновиди щодо місця підрядних сполучних засобів у блоці однорідних супідрядних. Так, другий структурний тип має такі різновиди:

а) КОС із відсутнім підрядним сполучним засобом перед другим однорідним супідрядним;

б) КОС із відсутнім підрядним сполучним засобом перед третім однорідним супідрядним (*Говорять, що від тисяч літ Людей живими жерли, Що висисали кров і ніт, а люди в нужді мерли. Що всю з них силу, волю всю Виманюють зрадливо І за офіру пресвяту Дають мізерне жниво* (Б. Лепкий));

в) КОС із відсутнім підрядним сполучним засобом перед четвертим однорідним супідрядним (*Україна починалася з Відрадного, оточеного пустирями, де в корпусах розбитих машин виростали ожини й легенди, де вранці світляки чорними стрілами вилітали з голубників, де курилися дахи від спеки і ходили дахами тіні, граючи на гітарах і губних гармоніках* (А. Могильний)).

У третьому структурному типі КОС виокремлюємо такі різновиди за місцем відсутнього підрядного сполучного засобу в блоці однорідних супідрядних:

а) КОС із відсутніми підрядними сполучними засобами перед другим і третім підрядним компонентом;

б) КОС із відсутніми підрядними сполучними засобами перед другим і четвертим однорідними супідрядними (*Коли в саді листок останній зжовкне, І цвіт останній у городі зв'яне, Коли остання пісня в полі змолкне І осінь пізня і глуха настане, – Тоді згадаєш все, що було миле* (Б. Лепкий));

в) КОС із відсутніми підрядними сполучними засобами перед третім і четвертим однорідними супідрядними.

Оскільки однорідні супідрядні в КОС можуть поєднуватися між собою як сурядним, так і безсполучниковим зв'язком, виділяємо за цими ознаками три основні групи КОС із чотирма однорідними супідрядними: 1) КОС із безсполучниковим зв'язком у блоці однорідних супідрядних (*Тож не жалуйте нас, не ридайте (По нас тужить калина у лузі), Ви чимскоріше до праці ставайте, Щоб леміш не заржавів у плузі. Щоб шляхи не покрились тернами, Щоб поцерблені мури не впали, Щоб наш ворог не сміявся над нами* (Б. Лепкий)); 2) КОС із сурядним зв'язком у блоці однорідних супідрядних (*Спасибі, що росте трава, і що душа жива, і що біліє голова і кільчить трава* (В. Стус)); 3) КОС із сурядним і безсполучниковим зв'язком у блоці однорідних супідрядних (*Гудрон і камінь на шосе, Мости розбиті їм на зміну, А синій вечір понесе Чутки в далеку Україну Про те, хто жив, і хто здоров, І хто упав на камінь дикий, Хто п'ять років вогонь боров, А потім сам упав навіки* (А. Малишко)).

В останній групі КОС формуємо окремі різновиди залежно від місця сурядних сполучників у блоці однорідних супідрядних: а) КОС із сурядним сполучником перед другим однорідним супідрядним (*Хлопець розповів, звідки приїхав і чому затримався, чим займається, які в нього плани*); б) КОС із сурядним сполучником перед третім однорідним супідрядним (*Хлопець розповів, звідки приїхав, чому затримався і чим займається, які в нього плани*); в) КОС із сурядним сполучником перед четвертим однорідним супідрядним (*Хлопець розповів, звідки приїхав, чому затримався, чим займається і які в нього плани*); г) КОС із сурядними сполучниками перед другим і третім однорідними супідрядними (*Хлопець розповів, звідки приїхав, і чому затримався, і чим займається, які в нього плани*); д) КОС із сурядними сполучниками перед другим і четвертим однорідними супідрядними (*Хлопець розповів, звідки приїхав і чому затримався, чим займається і які в нього плани*); е) КОС із сурядними сполучниками перед третім і четвертим однорідними супідрядними (*Хлопець розповів, звідки приїхав, чому затримався, і чим займається, і які в нього плани*).

У художньому стилі нами зафіксовано раритетні щодо структури КОС із чотирма однорідними супідрядними, з-поміж яких: конструкції з повторюваними елементами з головної частини (за умови безсполучникового зв'язку в блоці однорідних супідрядних та експресивно-виражальної функції повторення такі структури кваліфікуємо як КОС): *Той чоловік, що колись не опустив жодного празника, жодної вечірки, що в легкій товариській розмові з жінками знаходив стільки принади, що з міста не хотів до родичів на село на день-два показатися, той чоловік, що в здобутках зовнішньої культури видів весь чар життя, той чоловік стоїть тепер переді мною в довгій, як пустельник, рясі і в капелюсі, як старий пасічник, та ще з панянкою в руках; Я знаю, що ви самі не маєте з чого жити; знаю, що Тато тяжко працюють у школі, мама в хаті і в школі, а Марійка помагає то Татові, то мамі* (Б. Лепкий); конструкції, у яких однорідні супідрядні приєднуються до головної частини кількома сполучними словами: *Кілька спеціальних комісії підричників, військових саперів доскіпувалися серед будівельників, хто ставив бурки під кампир-раватською скелею, скільки закладено вибухівки, які і хто ставив запальники* (І. Ле).

Зазвичай усі підрядні компоненти в досліджуваних структурах приєднуються до головної частини однаковими або синонімічними підрядними засобами. Наприклад: *І не доглянеш, де багач, де бідний, Де пан, а де комірниця-вдова* (Б. Лепкий). В інших випадках використовуються: 1) різні підрядні сполучники або сполучні слова (*І, попереджаючи наступні запитання, я розповів, звідки, куди й чого пливу, чому затримався в дельті* (В. Безпальчий)); 2) однакові й різні підрядні сполучні засоби (*Збиралися молодіці, і*

цілими ночами йшли наради, **кого** за першу сваху, **кого** за другу, **хто** буде дружком, **хто** піде в придани (У. Самчук)). Аналогічна ситуація щодо сурядних сполучників, які в конструкціях із чотирма однорідними супірядними можуть бути як однаковими, так і різними. Порівняйте: *Я тут живу. На добрій цій землі, Де йдуть дощі **I** дозріває колос, Де білим цвітом облітають дні **I** став піснями мій жіночий голос* (Г. Чубач); *Варто підкреслити, що вони були гарно обмірковані московським урядом, **a** погано українським, що вони були сформульовані нечітко **i** саме через це вони згодом весь час перекручувалися* (З підручника).

Отже, основні структурні різновиди складних конструкцій із чотирма однорідними супірядними виокремлюємо за такими ознаками: кількість і місце функціонування підрядних сполучних засобів у блоці однорідних супірядних, кількість і місце функціонування сурядних сполучників у блоці підрядних компонентів, однаковість/відмінність використовуваних сполучників і сполучних слів.

Література:

1. Шитов В. А. Сложные предложения с однородным соподчинением трех придаточных в современном русском языке / В. А. Шитов // Вопросы теории и методики русского языка : учен. зап. Вологод. пед. ин-та. – 1967. – Т. 33, вып. 2. – С. 36–89.
2. Шитов В. А. Сложные предложения с однородным соподчинением четырех придаточных в современном русском языке / В. А. Шитов // Вопросы теории и истории языка : учен. зап. Вологод. пед. ин-та. – 1964. – Т. 28. – С. 89–134.
3. Шитов В. А. Структурные типы сложных предложений с однородным соподчинением пяти придаточных в современном русском языке / В. А. Шитов // Вопросы теории и истории русского языка. – Вологда, 1967. – С. 22–83.
4. Шитов В. А. Структурные типы сложных предложений с однородным соподчинением шести придаточных в современном русском литературном языке / В. А. Шитов // Вопросы современного русского языка и методики его преподавания : учен. зап. Ленингр. пед. ин-та. – Вологда, 1969. – Т. 378. – С. 29–63.
5. Шкарбан Т. М. Складні конструкції з однорідною супірядністю в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. М. Шкарбан. – К., 1997. – 24 с.
6. Шкарбан Т. М. Структурні типи й стилістичні можливості складних конструкцій із п’ятикомпонентною однорідною супірядністю / Т. М. Шкарбан // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : [зб. наук. праць]. – Рівне, 2005. – Вип. 13. – С. 67–70.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с.
8. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К. : Вища шк., 1986. – 183 с.